

መንሱራ (ካንሰር) ውረንኒ አዋኸካ እንተራኸን

ዶ/ር ዘካርያስ ገ. ግንቦት 03.08. 2016

What is Cancer and how does it start?
Dr. Zekarias Ginbot (PhD)

እና ወክት ኒል መንሱራ (Cancer) እን ገነኖ ህንባ ዓዱርልድ ላኸ አኸ ክረዲ፣ ይትምናዲ፣ ሓጋለትዲ፣ ናዕሰት ናውክ አርእንኸን። እና ዕድር ኒን እን ከግንቲ ይሰተው ዓዱርልድ ሲኸጦር ደረጃ ሻኸ አረርሰኸ። ህንቡንቲክ እን መራ ከግንቲትልድ ሰልፍ ለበከዲ ሻክስትኻው ዓዱር፣ ሊኸርካ ቅሽድ እንተራ ሹኸ-ዳታት፣ መንሱራ ደምቢ ሰጅርካ ሓንጎልዲ ሻክስትኻ ዓዱር ግን።

ዓዱር ሰበትድ አርእኖ ወሪ ትክያኸ ፈሀም ዋኒሮና አከን፣ ሰልፍ ይና ገሮብ ውረድ ከደምሶ ህንባኸ አከት አዋሃበካ ከደመት ፈሀምስኖ ህንበኸና። ይና ገሮብ ብታሕድ (Cells) ከደምሶ ህንባኸ አከት፣ እና ብታሕ ነን ዑፉያን አከን እማ ትክሰ ናክድመት ከደመንካ ዑፉያን አኸኖ ገረሰት፣ እን ብታሕ ጨገም እሰ ናሹሺ ተዓፈየገንካ፣ እን ግሮብ ኒበሀርድ ተዓፈይሮ ገረሰገት አርእስተኸ። .

እን ብታሕ ይና ገሮብ ናው አረርሳ አካንሊ ናልድ ጀረብሳ ክድመትሲ እሱ በንሲሮኸር በጃኸሮኸር ሻኸ። ብታሕ በጃኸሮ አከን፣ ናጅዊል ህንባኸ ናዲ መሀድሳኸ ሓብረሲ ወሪ አሪ ብታሕልድ እንተራ ንሽቀድ መርሕስተ ግን። ላብታሓ ለኃ አኸቶ አክረን ሰልፍ ንር ጅዊል ህንባ ጅንስ (DNA) ኒኸር ቅዳሕ (copy) ከደመኸ። ኒደምቢካ እን ብተሓ ለኃትል በንሰቲ። ኒንካ ደውዬ ያኸ ንሽቃ አንትራሲክ ድምስተኸ። ይና ገሮብሊ እና ብታሕ እሳ ክድመትዲ፣ ናኸር ብጅኸዲ፣ እን ጀረብዳ ዓቀንድ አኸሮ ሻኸ። ኒን አኸሮር መታን ተከወው መሳርዕኸር ህንበኸ።

ብታሓ በጃኸሩ ላጨገምድ ከታ እስተን፣ እን ብታሓ ክረቲ ወሪ ከድረክ ከድረክ በጃኸቲ፣ ደውዬ ይስትረንኸር ደውየላ። ናኸ ስሩዕልድ ፈው ብታሕ፣ ይና ገሮብልድ ያዕይስተሰነክር ለጭሐሰነክር አከኸ። ላኪን ናበልኻ ያዕይስተላ፣ ትምዮ በጃኸኸ። እን ዕድር መንሱራ ይስታኸ ሳጋ፣ እን ብታሕ ጀረብዳ ስሩዕልድ ፈ በጃኸንኸር ከደመንኸር እንተራ ሹኸ-ዳ ግን።

እና ወክትኒል ብታሕ ኣዳምር ገሮብ አኸን አሪ ሕያይትሩ አወሃበ ከደመት ፈሀም ይናኸ ለገዶ ህንበኸ። ንድ ሰበትድ ገለ ገለ አካላት ገሮብሲ ላብራቶሪትል ከደምነደው ፈተንሰኸ እንኸኸ። ላኪን እን አርእነውልድ አርእግነው በጃኸኸ። ኒል ይና አርእኻ ዳበሩ ፈሮሰና እና ትላ አርስገውሎም ዓዱር ትላ አርስሮሎም ሳድስተኸ።

ላኣዳም ዑፉይ ገሮብ ወሪ ዓፍየት ሻኸ ማለት፣ ዲማ እን ሽኸሽታኸ ድውስኻ ኪደው ብታሕድ ገበርሳኸ ግን ይና አኸላ፣ ላኪን ልግድልድ መኒ መንብሮትልድ እንተራ ነቃሰትልድ፣ ኒዓፍየት

ተከዎ ፈራኸት ኣዳም ይና ግን። ወክት ንኪርሰና ዳበርጊ ዋኑ ኣዳምሩኸት ኣኸን ማላኸት መንብሮ ሒለትኸትክ ኒጀረቦኸትሲ ኣረራኸትዲ ኣዳኸትዲ (Survival of the fittest) ግን ኒእርጋኸት። ኒንኻ ንኪ ማል ከደኑሊ ካያ ግን ንከደማኸት። ሒለትኸትክ ኣሪውሲ ዳገንክ ነብረስር ቋኸ፣ እማ ከኣር ወክትሊ ኒሹ ደኣንደኸት። ኒሰና ከዎዶ ኣሪውሲ ዳገንክ ኡሰውዲ ኣረርስኻኸት እማ እኳረኸት ኒጅንስ ደከሰናኸትር ጃብራ ፈረሰናኸትር እሰኸት። እን ሓያምዲ ባኸት ኣርጋኸትዲኻ ኒጅንስ ድዱ ፈረኸት። ይነል ኣዳማጊንድቀርሊ ደኣም፣ ቃኑን፤ መሰል፤ እርውናር ይሰተው ጋራትድ፣ ኒሰና ከዎዶ ሕክምነድ ካብስትነክ ይና ሓያምዲ ሒሉኸትዲ፣ ይና ዕዱርዲ ይና ዑፉይዲ ለገደነኸትጃር፣ ይና ጅንስ ጃብራ ፈረሰነክር ደከሰነክር እስነኸትጃ። ንድኻ እን በዳናን ጅንስ (DNA) ወለልድሊ ደከኸትር እክብሱኸት ፈረኸት። ናዲ ሻክስትጋ ዓዱርኸትር በጃኸት ፈረኸት።

እና ወክትኒል እን ይን ተብብነው ወሪ መስከብል ሻክነው ማልኸትር፣ እን ይን እሰና ፍሪርዲ ይን ቀሰነውሎም ነበሪትዲሲ ናጅንስ ለወትሱኸት። ነድዲ ናት ተከውዲር ሰበትድ፣ ንኪ መንብሮ ይናኸት ንቡርልድ ፊኸት፣ ሰንዕስታኸትሰና (artificial) ኣኩ እንቱኸት እማ ጉእላኸት ኣኸትኸት።

ዓዱር ላውላውክ ይና ዋልደንልድ ኣድኖ እኳርስነው (ህንቡ፡ Down syndrome, hemophilia, sickle cell anemia) ላውላውኻ ሕኖትልድ ተርሰ እኳርስነል ኣኸራሲክ ሻክውና ኣኸ ብጅኻነክ ላኪን እኳርስኖሰናኸት ለገድኑኸት ሻክውና ግን። እና ደንቢረድ ሸኻነው ዓዱር ናበልጃ ይና መንብሮር ኣዋይንዲ ሻክስትኻኸት። ሻማ ሻኸት ኣካንሊ መንደርትነን ሻማ ሻኸትሮና ገረሰኸት። ኤድስ (AIDS) ሻኸት ኣዳምዲ ሰኸት ወራት እሰነን፣ ኤድስ ሻኸትሮና ገረሰኸት። ኒዳግልኻ ከዎዶ ኣዳም ጉ ፈሮሰና እን ገሮብ ግርስ ሓዩሙ፣ እን ጉታታትኻ በጃኸት ፈረኸት፤ እና ጉታታት ነልድ ናበልጃ መንሱራ ዕድር ናዕስሮ ገረሰኸት፣ ወሪ ገሮብ ቁልሶ ክረኸት።

ዑፉይ ገሮብ ሸኸትዳ ሻኸቢንሉ ገሪ ደርፍፍድ ገበኸት፤ እን ሸኸትደስ ናዕሳኸት ሰንዓታ ገሮብሊ ሓደረን ይኸ ዋኸተውዲ እን ምቀላ ዕድር ኣኸቢር ጃብ ፈሸልደውዲ ከደመኸት (antibodies, anti-toxins)። ሸኸትሸትና ወክትሊ ገሮብ ይናኸትድ እምብላውነዲ ሰድቅርነዲ ይና ገሮብ ኒሹ ጌብሮር መታን እሳ ለመለምሲ ቋሊሰኸት።

ኣሪኸት ነዲ ሻክስትኻኸት፣ ይና ገሮብ ወክትዲ ደኸላ ጨገማትዲሲ ለወሱ ፈረት ግን። ፈደንዲ፣ ኣስሉልዲ፣ ሸብዲ፣ ሰኻዲ ቐኑኑ እርግናኸትር፣ ነስ ባርኖ ዘድዲ ዕሹጋንዲ ዓሰርሰውዲ ቀና ተርስነሰና፣ እን ሸኸትዳ ጌብናዲ ገረሰነዲ ገሮቡኸትር ለወትሰኸት። ኒሰና ከዎዶ ስዳዋኸት ትለድ ጌብቱ ሰጋ ሸኸትዳታት ንኪ ትላ ኣድራኸትሲክ ኣድረን ጌብተጋ ወሪ እቢረጋ ቀሓትሊ ገእዩኸት። ሓዳይስ ዓዱርኸት መሀድሱኸት።

መንሱራ ዕድር እን ኒ በኩላ ገሮብ በናዲ ሻክስትኻ ሱሻድ አርእስተኩ። ሊኸ አወይሲ አከው ካንሰር ይስቶ አርእስተው ዓዱር ህንበኩ። ነልድ ዝያዳ አርእስተውዲ አተብሰውተውዲ፣ ሰንቢ፣ እንጉ፣ እርሕም፣ፕሮስተይት፣ አነዳ፣ ጅልል፣ ካድ፣ሓንጉል መንሱራ ይስተው ግን።

መንሱራ ሰበትድ ጋብኑ ነፍዕስትና ቆላትልድ፣ ቱመር (Tumor)፤ ማሊግናንት ቱመር (Malignant tumor)፤ በናይን ቱመር (Benign tumor)፤ መታስተሲስ (Metastasis) የው ቆላት አረርሰኩሎም። ማሊግናንት ቱመር ይስታ መንሱራ፣ ገሮብሊ ዳሕ ያኹዲ ምቀላ ወሪ ኩንታ መንሱራዲ ግን። እና ጅንስ ኒን ይና በለድሊ ይና ጋብድ ኡሰሪ ያኹ ሱሻ እውስታኹሉ ኒን ግን። እን በናይን ይስታኹ መንሱራ ገሮብሊ ላካካንሊ አካኹ አኸ ገሪ ዶል ክሪል ገእሳ ዕድር አኸላ። መታስተሲስ ያኹ ቆል ይኸ መንሱራ ገሮብሊ ዳሕይና ማለት ግን።

መንሱራ ዕድር ላጅንስ ካያ አኸላ፣ እን ሹኹዳ እን ጅንስ ብታሐኹ ኒ ናል ተርያኹድ ሰጃ ጅንስሊ በንሰኩ። ናውኻ እና ተለየሰና ግን፤

1. ካርሲኖማ (Carcinoma)፤ ኒን ይና ገሮብሊ ጅወድ ወሪ በረድ አነደስ ኬለቦ አረርሳ ብታሕሊ ተርያኹ መንሱራ ግን። ኒኻ እንጉኩል፤ ሰንብል፤ ጅልለል፤ ሽኽ ኮከንሊ አንተራ መንሱራ ግን።
2. ሉክምያ (Leukemia)፤ መንሱራ ብሩኹ ግን
3. ሊምፎማ (Lymphoma)፤ መንሱራ ሽክኩኸ ግን።
4. ሳርኮማ (Sarcoma)፤ መንሱራ ናሽሻኹዲ ድንክካኹዲ ግን።

መንሱራ እን ብታሕ ገሮቡ እን ገሮብድ ጀረብዳ ቃኑንልድ በራ በጃኸንኸር ከደመንኸር እንተራ ዕድር አከት ቋልንኹን። አዋኸ ግን ወሪ ውሪኹ ግን እን ብታሕ ስሩዕልድ በራ ናው ፈርዶ ገረሳኹ ያኹሲ ቋልን እና ተለያ ጨገማትድ አከት አርእስተኩ፤

1. ወለዶሲ ወሪ ጅንስድ ደኳ ጨገም (hereditary)
2. ገሮብ ሕይምንተ (weak or defective immune system)
3. ገሮብሊ ስሩዕልድ በራ አኻ ዓቀንድ ከደምሳ ቀመማት (eg. reactive oxygen species)
4. ሽጋረት / መስተ (smoking and alcohol abuse)
5. ናጊይ አኸጋ ነብራዲ፤ መስተዲ፤ አርያዲ (eg. Heavy metal contamination, Asbestos, Benzene, Preservatives)
6. ጨረርታ (Radiation) በዳን ገሮብሲ ጠዓምበን

እና ጨብጨብሱ ግጅው ከሚመታጅን (Mutagens)፤ ካርሲኖጅን (Carcinogens)፤ ኦንኮጅን (Oncogenes) ይስቶክር በንስገኩ። ሙታጅን ጅንሰሲ ለወታኹ ነገር አኾ እን ልውታ መንሱራ ናዕሰን እን ሙታጅን ካርሲኖጅን ይስተኩ። ኦንኮጅን ይስታኻ መንሱራ ናዕሳ ጅንስ ወሪ ዲኦኦኦ (DNA) ግን።

እና ነት ሽግሰቶ ህንባ መንሱራ ጅንስልድ ሰምቢ መንሱራዲ እንጉ መንሱራዲት ዝያዳ በርህዲያ። አመራ 2014ዲትል አመሪኪልድ ካያ ዳርጋ 300,000 ግርውዲ ኒሰና ከሚ 280,000 እኩንዲ መንሱራ ዕድርድ ክርነት ገመትሰኩ። ነልድ 30% ናው ሰምቢ መንሱራድ ክርነት ሓበርሱኹ። 1987ዲትል ይኸ እኩንሲ እንጉ መንሱራ ልድ ዝያዳ ሰምቢ መንሱራ ከትሎም ሓበርሱኹ።

ሰምቢ መንሱራ እሻራት ይን ሸጉርኖክር መርኪሰኖክር ሻክነውልድ፤

- 1. ባረጋኹዲ / ወንተተራኹዲ እሑእ ይና (persistent cough)
- 2. ብር ሻኹ ብጭቃ እሑእ ይሮ ፍድና (blood-streaked sputum)
- 3. ነሓርሊ ምጫት ክምና (chest pain)

ሰምቢ መንሱራ ሻክሊንካ ሽጋረት ጂእነሰ ባርና፣ ናግይ አክጋ አርያ ፊኹትኒልድ ደገጉስና፣ ኒሰና ከሚ ናሓርሊ በዳን ዋስሰተንካ አሸሽሮ ሕክምና ቋልስትና ጀረብደኩ።

አሪኹ መንሱራ ጅንስ ነት ሕበረ በርህዲያ ጀረብኹ እንጉ መንሱራ ግን። ኒንካ እንጉል እንተራ ዕድር አኾ፣ እኩና ሸኹዲሰና አርእስተኩ። ኒንካ ዝያዳ እኩንሲ ሻካኹር ናል ቋልስታኹር አኾ ግራ ግርወል እንተረላ ግለት አኹላ።

ላግርዋ እንጉ መንሱራድ ሻክስትሮ ህንባኹሉ ባክት 1/1000 ግን። እና ዕድር ኒን እኩነል በጃኹ። ኒንካ አዪ ሊክ አዳም እንጉ መንሱራ ሻውልድ ላኻ ግርዋ እን ከብተው 99ዲካ እኩን አከነኩ ግለት ግን። እንጉ መንሱራ እኩንሲ ከው መንሱራ ዓዱርልድ ሰምቢ መንሱራ ደንቢ ሊኻር ደረጃል ሰርዕሰቶ አረርሰኩ።

እንጉ መንሱራ ሻክሮካ ህንባ ባክት እና ተለያ አዋይንዲ ሻክስትኻኩ፤

- 1. እንጉ መንሱራ ሻክውሎም ዋልደንልድ እኻርስና
- 2. ነሓር ራጂ እስና በጃኹድና
- 3. እንጉል አሪ ላኸን ክምና
- 4. ውላድ እስኒልድ ገበው ትልል አድና
- 5. ውላድ እስና ወክት ደኮሰና ቋልስታ ጨገማትልድ ካቢሮኪ ትላ አድና

6. ሕኖት ፈርጊንኪ ትልል አድና
7. እንጉዳት ተበው ክምና
8. ነብስና ብና
9. ዕምር / ገኒት
10. ገሮብ ታቅና
11. መስተ ጅጅና
12. ውልቅ የንታ አክና ብና (lack of physical activity)

እንጉ መንሱራ ሻክጊንካ/ኪ ጀረብረን ይኸ እና አወት ስኩሮ ህንባ ጨገማትልድ ሺርና ወሪ እስቲሮ ሻካ ነገራትሲ እስና ጀረብደድ። እና ሹኹዳ ኒን አሸሻኹድ አለለይሰን። እቢርኒ ባኸት ህንበድ። እማ ኩገሮብ ተከውና ጀረብደድ። እሻረት እንጉ ካንሰሩኹ መራ አርእስተኹ ግናይ ጥረራ እንጉል በኩልና ግን። እና ነወያ ጥረራ ቋልስተንካ አሸሻኹድ ሕክምና ፈርና ጀረብደድ። ላኪን ጥረራ ቋልስታኹክ መንሱራ አከድ ማለት አኸላ።

እና ዕድር መንሱራኹ እን ዳበርኒ ደርብል ህንባ በለዳትዲ። ዳበሮ ህንባ በለዳትዲትል። አገዳስነት ኒኹ ሲረት ቋልስተድ። ኒንካ እና ዕድር ኒስ ናዕሳ ነገራት ናበልኻ ምዕባለ እዲኒኹዲ ሻክስትሻት ቋሊሰድ። ዳበርኒ ደርብል ህንባ በለዳት። ከአርደው፤ ሻመደው (Malaria)፤ ኤድስደውድ (AIDS) ግን ዝያዳ ናው ተዓባኹ። ማዕበለው ውሪ ዳባረው በለዳትሊካ ለበካ ሽኹዳደው (Cardiovascular diseases) ፤ መንሱራደው ግን በጃኸ ህንበው። ላኪን ይና ብሊን ንኪ ኒልክ እዲኒል ፋሕይኖ ዋንትኒኒዲን እና ክማና ክቱብ ንዱኹ ጀረብዳኹ አኸ አርስሮ ሳደድን።

.....